

УДК 780.614.131.03(477):37.013.3
DOI: 10.31499/2307-4906.3.2019.190304

ВИТОКИ ГІТАРНОГО МИСТЕЦТВА НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ ТА ЇХ ВПЛИВ НА СТАНОВЛЕННЯ ВІТЧИЗНЯНОЇ ГІТАРНОЇ ОСВІТИ

Коваленко Анатолій, кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри інструментального виконавства, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини.

ORCID: 0000-0003-3511-1301

E-mail: kovalenkonext.as@gmail.com

У статті здійснено історіографічний аналіз витоків гітарного мистецтва на території України та їх вплив на становлення вітчизняної гітарної освіти. Застосувавши методи історико-педагогічного аналізу та системного підходу розглянуто архівні документи та наукові праці провідних учених галузі. Визначено, що з XIII до XVIII сторіччь гітару не могли ідентифікувати, тому що були розповсюджені загальні назви музичних інструментів. Доведено, що значний вплив на становлення вітчизняної гітарної освіти здійснили яскраві виконавці гри на гітарі. Серед них: І. Хандошко, Г. Рачинський, І. Воробкевич, М. Соколовський, та ін. Особливий внесок у підґрунтя вітчизняної гітарної освіти зробив М. Вербицький.

Ключові слова: гітарне мистецтво, вітчизняна гітарна освіта, гітарна школа, музична педагогіка, музична освіта, становлення гітарної освіти, гітаристи виконавці, гітаристи композитори.

SOURCES OF GUITAR ART IN THE TERRITORY OF UKRAINE AND THEIR IMPACT ON THE DECISION DOMESTIC GUITAR EDUCATION

Kovalenko Anatolii, PhD in Pedagogical Sciences, Senior Lecturer in Instrumental Performance, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University.

ORCID: 0000-0003-3511-1301

E-mail: kovalenkonext.as@gmail.com

The article provides a historiographical analysis of the origins of guitar art in Ukraine and their impact on the formation of national guitar education. Applying the methods of historical and pedagogical analysis and systematic approach, the author considers archival documents and scientific works of leading scientists of the field. It is determined that during the XX century learning to play guitar is included in the educational process of domestic music education: firstly, they started playing guitar at music schools and colleges (30's of the XX century), and since 1958 – at conservatories and institutes. The paper analyzes the archival documents related to the guitar heritage of M. Verbitskyi and the work of the historical direction of such researchers: V. Kozlin, M. Mikhaïlenko, Y. Nikolaevskaia, V. Sidorenko and I. Shramko. It is determined that the guitar art in the territory of Ukraine was developed in the context of popularity among the population of stringed folk instruments. From the 13th to the 18th centuries, the guitars could not be identified because common names of similar-looking musical instruments were distributed. It was proved that the kobza was called a lyre, a doodle, a bandura, among other lute-like ones, and a bandura - an instrument with and without frets, made of two

flat decks and a shell. It has been determined that prominent performers, composers and educators of the guitar played a significant influence on the formation of the national guitar education. Among them: I. Khandoshko, G. Rachynskyi, I. Vorobkevych, M. Sokolovskyi, and others. M. Verbitsky made a special contribution to the foundation of national guitar education. The results of his educational activities were a guitar playing guide and a collection of "Guitarre No. 16" guitar playing notes.

Keywords: guitar art, domestic guitar education, guitar school, music pedagogy, music education, the formation of guitar education, guitarists performers, guitarists composers.

Популярності класичної гітари у межах вітчизняної музичної та музично-педагогічної освіти на початку XXI сторіччя передувє складний період становлення виконавського мистецтва на цьому музичному інструменті. Аналіз галузевої літератури дозволяє констатувати, що гітарне мистецтво у країнах Західної Європи (Англії, Іспанії, Італії, Німеччини, Франції та ін.) має значне історичне підґрунтя та виконавські традиції. Перші відомості про виконавство на гітарі у зазначених країнах зафіксовано у XIII сторіччі.

Упродовж XX ст. навчання гри на гітарі, включено до освітнього процесу вітчизняної музичної освіти: спочатку гру на гітарі почали викладати у музичних школах та училищах (30-ті роки XX сторіччя), а з 1958 року – у консерваторіях та інститутах. Період появи класичної гітари на території України та розвиток мистецтва гри на ній до XX сторіччя є малодослідженим та потребує уваги науковців.

З метою глибокого вивчення вказаної проблеми необхідно проаналізувати наукові праці, які торкалися розвитку гітарного мистецтва в Україні. Виконавське гітарне мистецтво та гітарна освіта тісно пов'язані між собою, тому вони досліджувалися з позиції музичної педагогіки та мистецтвознавства. Серед дослідників: В. Блажевич [1], Т. Іванніков [4], В. Козлін [5], О. Кригін [6], М. Михайленко [7], Ю. Ніколаєвська [8], В. Сидоренко [9], О. Сомик [10], І. Шрамко [11] та ін. Проте констатуємо відсутність системного історичного дослідження витоків гітарного мистецтва на території України та їх вплив на становлення вітчизняної гітарної освіти.

Метою пропонованої статті є історіографічний аналіз витоків гітарного мистецтва на території України та їх вплив на становлення вітчизняної гітарної освіти.

На території України здавна були популярні струнні музичні інструменти. Більшість з них були завезені з інших країн, а деякі – мали національне коріння. Появу та розвиток гітароподібних інструментів в Україні висвітлює у статті «Українські прабатьки гітари» М. Михайленко [7]. Увагу дослідника зокрема привернули такі музичні інструменти як кобза, віуела, лютня, торбан та бандура. Ці музичні інструменти, як стверджує М. Михайленко, завезли козаки, які повертаючись з військових походів брали з собою диковинки інших країн. На думку М. Михайленка сама назва «кобза» існувала у різних народів у формі лютні або лютневидного інструмента з ладовим грифом і щипковим способом видобування звука. Перші письмові згадки про «кобзу» дослідник знайшов у словнику датованому 1303 роком. У цей період з'являється згадка про ще один музичний інструмент у книзі А. Фаміцина «Домра й близькі їй тамбуровидні інструменти», де зазначно, що у 1253 році при дворі Бату грали на інструменті «citarra» [7, с. 21].

М. Михайленко зазначає, що у XVI сторіччі опис «кобзи» виглядав так: «старовинний музичний інструмент з 8 струнами, використовується особливо між бідними кобзарями». У XVII сторіччі, на думку дослідника, після військових походів

козаків до країн Західної Європи, разом з військовими трофеями була привезена «віуела», яку продовжували називати «кобза» [7, с. 21].

Разом з кобзою та бандурою, на думку М. Михайленка, був поширений такий музичний інструмент як «торбан». Поляки називали його українським інструментом, а українці – панською бандурою. Зовнішній вигляд цього музичного інструмента говорить про поєднання характеристик гітари й кобзи. У книзі В. Штаффорда «Історія музики» (1838 рік) зазначається, що бандуристи й торбаністи мають великий успіх у містах й селах; торбан один з найкращих музичних інструментів у музичній історії; він схожий на гітару, має 25 і більше струн, а відрізняється від бандури наявністю ладів на грифі [7, с. 22]. На рубежі XVII–XVIII сторіч, як зазначає М. Михайленко, торбан з'явився у Росії та прикордонних з Україною губерніях та став настільки відомим музичним інструментом, що його ім'ям називали майже всі менш відомі інструменти [7, с. 23].

У статті «Козацька гітара» І. Шрамко зазначає, що експедиція Музею народної архітектури та побуту віднайшла в Карпатах музичний інструмент, який зберігається під назвою: «Ручні басы роботи невідомого майстра з Рахівського району Закарпатської області. XIX століття». Дослідник стверджує, що у західному регіоні України «ручні басы» виготовлялися майстрами з явору, смереки та граба, мали 3–5 струн з кінського волоса; гра на музичному інструменті супроводжувала спів і танець. Цінним є той факт, що на картинах XVIII–XIX сторіч часто можна побачити козака, який грає на такій «гітарі» [11, с. 40].

Відомий шаблон для копіювання у різних варіаціях «Козак Мамай» змальовує гітароподібний інструмент який нагадує гітару, віуелу, кобзу. Це важливий факт для усвідомлення поширення гітари на території України, тому що вважалося що цей музичний інструмент став популярний лише на початку XX сторіччя [11, с. 40]. Цінні факти про ще один інструмент схожий на гітару знаходить І. Шрамко у книжці «Музичні інструменти українського народу» Г. Хоткевича. Там йдеться про «квінтарну», але відомостей про нього, крім того що назва походить від музичного терміну, немає. Проте згадка про «квінтарну» є в О. Левицького: «описуючи двір українського шляхтича XVI сторіччя, автор каже, що в спальні господаря звичайно висіла на стіні квінтарна й кобза турецька» [11, с. 40].

П'ятиструнна гітара була звичним явищем для країн Західної Європи. І. Шрамко зазначає, що у музеї Брюссельської консерваторії є гітара XVII сторіччя з Італії, яка має 5 подвійних струн. На думку дослідника, такою гітара залишалася до середини XVIII сторіччя, потім подвійні струни почали замінювати одинарними, а їх кількість збільшилася до шести. В Україні відомості про п'ятиструнну гітару, як зазначає І. Шрамко, відображені у давніх творах українського народного живопису з традиційним сюжетом й датуються XVI сторіччям [11, с. 40].

Виникає доречне запитання, якщо перші ознаки наявності гітари на території України датовані XVI сторіччям, то чому назва цього музичного інструмента не згадується у народному фольклорі? Фігурують кобзи, бандури та бандурки. На думку І. Шрамко: «на території України кобзою називали і клавішну ліру, і дуду, і бандуру, крім інших лютнеподібних; бандурою називали інструмент з ладами та без них, виготовлений з двох плоских дек та обичайки, а також інструмент без приструнків, з самими лише струнами по ручці та ладами» [11, с. 40].

Щодо «бандурки», то як зазначає І. Шрамко, це не зменшувальна форма слова бандура, а п'ятиструнна гітара. Підтверджується це тим фактом, що музичний діяч і фольклорист М. Привалов виявив у побуті уральських козаків «бандурку» – п'ятиструнну гітару. Він зазначає, що це самостійний інструмент, схожий на маленьку гітару, який має виїмки по боках кузова, плоске дно, голосник у вигляді круглого отвору у верхній деці та гриф з п'ятьма кілками. А уральські козаки, на думку І. Шрамко, з'явилися в результаті купівлі селян-кріпаків Малоросії для колонізації Пермського та Єкатеринбурзького краю. Очевидно, що гітару названо бандурою, а маленьку гітару, принесену «козаками мамаями» до Уралу ще в XVI сторіччі – бандуркою [11, с. 40].

Досліджуючи історію поширення гітари в Європі та Україні, В. Козлін зазначає, що перші згадки про гітару належать до IX сторіччя. Початковий період поширення гітари на території колишньої Російської імперії, на думку В. Козліна, припадає на останню третину XVIII сторіччя та пов'язаний з італійською п'ятиструнною гітарою. Я. Штелін зазначає, що з 1769 року вже видавалися спеціальні журнали для навчання гри на цьому інструменті. Шестиструнна гітара розповсюдилася наприкінці цього сторіччя. На початку XIX сторіччя було видано книгу «Удосконалена гітарна школа для шести струн» І. фон Гельда [5, с. 462].

Одним із перших українських гітаристів, як зазначає В. Сидоренко, був І. Хандошко (1747–1804 роки), – виконавець і автор багатьох творів для гітари. Дослідниця наголошує, що «будучи учнем італійського скрипаля Т. Порто, він став одним із найвидатніших скрипалів-віртуозів свого часу; однак музикант був також і прекрасним гітаристом та автором гітарних композицій, які захоплювали сучасників, митцем, якого вважають одним з основоположників струнної сонати і концертних варіацій на народні теми» [9, с. 34].

В. Сидоренко наголошує, що майстерним виконавцем на скрипці та гітарі був і Г. Рачинський (1777–1843 роки), який народився у м. Новгород-Сіверський Чернігівської обл. Будучи сином А. Рачинського – композитора і диригента капели К. Розумовського, вихідця з м. Великі Мости Львівської області, музичну освіту здобув під керівництвом А. Веделя в Києво-Могилянській академії, в якого навчався в 1789–1795 роках. Був активно гастролуючим виконавцем – виступав із концертами в Києві, Полтаві, Харкові. У його доробку – варіаційні цикли та оригінальні твори (у т.ч. фантазія «На березі Десни») для семиструнної гітари [9, с. 34].

Подальше формування гітарного мистецтва на території України, на думку В. Сидоренко, було зумовлене домінуванням традиції російської школи та, як наслідок, виконавства на семиструнній гітарі завдяки діяльності відділень ІРМТ в Наддніпрянській Україні (виняток становить м. Одеса). Перевага аматорського музикування й музичної освіти на шестиструнній гітарі на західноукраїнських землях стала можливою завдяки діяльності фахівців з Австрії, Польщі, Чехії (за винятком Закарпаття). Серед нечисленних нотних зразків українського гітарного мистецтва XIX сторіччя, В. Сидоренко виділяє збірку «15 пісень для голосу з гітарою», «Вальс» та п'єсу «Моя вечірня зірка» І. Воробкевича [9, с. 35].

У XIX сторіччі українське гітарне мистецтво яскраво репрезентував М. Соколовський (1818–1883 роки), який народився у м. Погребище на Житомирщині.

Із шестирічного віку він опановував мистецтво гри на гітарі, а концертну діяльність розпочав у 1841 році. Від 1858 року він активно гастролював закордоном (Відень, Париж, Берлін, Лондон, Мілан та ін.). М. Соколовський отримав багато схвальних відгуків у пресі: в Німеччині його називали «великим артистом», у Франції «Паганіні гітари», в Англії – «королем гітари». У його репертуарі, окрім сольних творів були композиції з фортепіано, квінтетом, вокалістами [9, с. 35].

Перші ознаки освітнього процесу гітаристів на території України знаходимо на Галичині (XIX ст.), коли М. Вербицький займався педагогічною діяльністю – викладав гру на гітарі, популярного тоді музичного інструменту в середовищі домашнього музикування. У результаті педагогічної роботи М. Вербицький записує основні правила гри на гітарі. Так, у Відділі рукописів Львівської національної наукової бібліотеки ім. В. Стефаника знаходиться ескіз першого вітчизняного посібника гри на гітарі «Поученіє хітари» (короткі правила навчання гри на інструменті), який М. Вербицький написав для музикантів-початківців [3].

В. Сидоренко наголошує, що «для гітари М. Вербицький здійснював транскрипції відомих творів європейських композиторів, komponував численні солоспіви (як на оригінальні теми, так і теми відомих галицьких пісень, деякі з них – запозичені із збірок В. Залеського – К. Ліпінського), які згодом ставали окремими номерами його народних комічних оперет» [9, с. 55]. Збірка нот, яка зберігається у фондах Відділу рукописів Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника, має назву «Guitarre № 16». Загальна складність композицій написаних композитором, чітко підкреслює високий рівень М. Вербицького у володінні інструментом та композиторською технікою. Твори, вміщені у збірку «Guitarre № 16», мають різну складність, тому їх можуть виконувати учні та студенти мистецьких та музично-педагогічних закладів освіти у ході ознайомлення з музикою епохи романтизму [2].

Розвиток гітарного мистецтва та освіти у м. Харкові був предметом дослідження Ю. Ніколаєвської. У монографічному нарисі «Харківська гітарна школа: таланти і час» дослідниця зазначає, що «аматорська зацікавленість класичною гітарою була властива харків'янам ще у XVIII–XIX сторіччях» [8, с. 8].

Гітарне мистецтво на території України розвивалося у контексті популярності серед населення струнних народних інструментів. Серед кобзи, віуели, лютні, торбана, квінтарни, бандури, знайшла своє місце й гітара. Довгий час (з XIII до XVIII сторіч) гітару не могли ідентифікувати, тому що були розповсюджені загальні назви музичних інструментів схожого вигляду. Кобзою називали клавішну ліру, дуду, бандуру, крім інших лютнеподібних, а бандурою – інструмент з ладами та без них, виготовлений з двох плоских дек та обичайки. Значний вплив на становлення вітчизняної гітарної освіти здійснили яскраві виконавці, композитори та педагоги гри на гітарі. Серед них: І. Хандошко, Г. Рачинський, І. Воробкевич, М. Соколовський, та ін. Особливий внесок у підґрунтя вітчизняної гітарної освіти зробив М. Вербицький. Результатом його освітньої діяльності стали: посібник для гри на гітарі та збірка нот для гри на гітарі «Guitarre № 16».

Перспективи подальших наукових розвідок убачаємо в дослідженні системи вітчизняної гітарної освіти першої половини ХХ сторіччя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Блажевич В. О. Еволюція розвитку виконавських традицій гітарного мистецтва у вітчизняному культурно-освітньому просторі. *Естетика і етика педагогічної дії*. 2017. Вип. 15. С. 107–115.
2. Вербицький М. Музичні твори «Guitarre № 16». *Відділ рукописів ЛННБУ ім. В. Стефаника*. Ф. 163. 20/36. П. 12. 36 арк.
3. Вербицький М. «Поученіє гітари». *Відділ рукописів ЛННБУ ім. В. Стефаника*. Ф. 163. 20/49. П. 13. 4 арк.
4. Іванніков Т. П. Тенденції розвитку гітарного мистецтва 1970–2010 років: дис. ... канд. мистецтвознавства. Харків, 2012. 255 с.
5. Козлін В. Й. Гітара. *Українська музична енциклопедія: в 5 т. / Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України*. Київ, 2006. Т. 1: А–Д / редкол.: Г. Скрипник (голова) та ін. С. 462–465.
6. Кригін О. І. Універсалізм творчості Андреса Сеговії та його вплив на становлення вітчизняної гітарної школи : дис. ... канд. мистецтвознавства: 17.00.03. Харків, 2015. 228 с.
7. Михайленко Н. П. Украинские прародители гитары. *Гитаристъ*. Москва, 2005. № 1. С. 21–23.
8. Ніколаєвська Ю. В. Харківська гітарна школа: таланти і час: монографічний нарис. Харків: Факт, 2017. 108 с.
9. Сидоренко В. Л. Гітарна традиція Львова як складова академічного народно-інструментального мистецтва України : дис. ... канд. мистецтвознавства: 17.00.03. Львів, 2009. 231 с.
10. Сомик О. М. Історія становлення музичного інструменту класична гітара в контексті європейської музичної культури. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2017. Вип. 49. С. 277–279.
11. Шрамко І. Козацька гітара. *Соціалістична культура: орган М-ва культури Укр. РСР*. 1977. Вип. 4(652). С. 40–41.

REFERENCES

1. Blazhevych, V. O. (2017). Evoliutsiia rozvytku vykonavskykh tradytsii hitarnoho mystetstva u vitchyznianomu kulturno-osvitniomu prostori. *Estetyka i etyka pedahohichnoi dii*, Vyp. 15, 107–115 [in Ukrainian].
2. Verbytskyi, M. Muzychni tvory “Guitarre № 16”. Viddil rukopysiv LNNBU im. V. Stefanyka. F. 163. 20/36. P. 12. 36 ark. [in Ukrainian].
3. Verbytskyi, M. “Poucheniie hitary”. Viddil rukopysiv LNNBU im. V. Stefanyka. F. 163. 20/49. P. 13. 4 ark. [in Ukrainian].
4. Ivannikov, T. P. (2012). Tendentsii rozvytku hitarnoho mystetstva 1970–2010 rokiv. *Candidate’s thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].
5. Kozlin, V. Y. (2006). Hitara. *Ukrainska muzychna entsyklopediia*. (Vol. 1–5); Vol. 1: A–D). H. Skrypnyk (Ed.) et al. Kyiv, 462–465 [in Ukrainian].
6. Kryhin, O. I. (2015). Universalizm tvorchosti Andresa Sehovii ta yoho vplyv na stanovlennia vitchyzniano hitarnoi shkoly. *Candidate’s thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].
7. Mykhailenko, N. P. (2005). Ukrainskije praroditeli hitary. *Gitary*. Moskva, 1, 21–23 [in Russian].
8. Nikolaievskia Yu. V. (2017). Kharkivska hitarna shkola: talanty i chas: monohrafichnyi narys. Kharkiv: Fakt [in Ukrainian].
9. Sydorenko, V. L. (2009). Hitarna tradytsiia Lvova yak skladova akademichnoho narodno-instrumentalnoho mystetstva Ukrainy. *Candidate’s thesis*. Lviv [in Ukrainian].
10. Somyk, O. M. (2017). Istoriia stanovlennia muzychnoho instrumentu klasychna hitara v konteksti yevropeiskoi muzychnoi kultury. *Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho natsionalnoho universytetu*, Issue 49, 277–279 [in Ukrainian].
11. Shramko, I. (1977). Kozatska hitara. *Sotsialistychna kultura: orhan M-va kultury Ukr. RSR*, Issue 4(652), 40–41 [in Ukrainian].